

Kas yra lietuvis? Vladislavo Mickevičiaus tėvynės paieškos

Eduardas Budrys

Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus viešoji biblioteka

Trakų g. 10, LT-01132, Vilnius, Lietuva

El. paštas: eduardas.budrys@amb.lt

Santrauka. *Straipsnyje pristatomas Adomo Mickevičiaus sūnaus, leidėjo ir biografo Vladislavo Mickevičiaus gyvenimas, jo pažiūrų ir tautinio identiteto evoliucija, ypatingą dėmesį skiriant jo santykiams su Lietuva („Lietuvomis“ – realiu kraštu ir pusiau mitologine jo tėvo tėvyne). Amžių sandūroje kuriantis nepriklausomoms valstybėms, tautinio identiteto problema paliečia ir išeiviją. Atskleidžiama V. Mickevičiaus transformacija: nuo aktyvaus kovotojo už unijinę Lietuvos–Lenkijos valstybę iki idėjinio vizijoje likusios valstybės tėvynainių rėmėjo.*

Reikšminiai žodžiai: *Vladislavas Mickevičius, identitetas, lietuvybė, Adomas Mickevičius, Adomo Mickevičiaus muziejus Paryžiuje, XIX amžiaus išeivija Paryžiuje.*

Who is a Lithuanian? In Search of Władysław Mickiewicz's Motherland

Summary. *Władysław Mickiewicz (1838–1926) was one of most active members of the Polish-Lithuanian diaspora: biographer, journalist, librarian, translator, political, social activist, and prolific publicist. Despite all this, he was mainly known as a son and a follower of his father, the great poet Adam*

Received: 21/3/2019. Accepted: 6/6/2019

Copyright © 2019 Eduardas Budrys. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Mickiewicz. The lives of these two men intertwined in many ways: both of their youth years were marked by great rebellions, and both had missed them, both having spent most of their adult lives in Paris, writing and dreaming about their motherland. However, while for Adam the motherland was the land of his childhood and youth, for Władysław, it was not that easy to define. For him, Lithuania, Poland, and his great Father had formed a certain ideal – an ideal to live for. Władysław Mickiewicz was a servant of this ideal all his life, constantly pre-serving, popularizing, and sometimes interpreting it – the legacy of his father. These ideals of an eternal Union between Poland and Lithuania, of an archaic Lithuanian Arcadia somewhere in a secluded part of the world, looked so natural in the Romantic days of the poet. It had grown less and less clear at the second part of the 19th century, and especially during the turbulent years of the First World War and the beginning of the interbellum, which brought such a sharp division between Polish and Lithuanian identities, making old ideals appear strange and antiquated. Yet despite this, Władysław Mickiewicz never renounced them. This article explores his life, writings, and the interpretations of the works of his father with the hope of finding his true motherland.

Keywords: Władysław Mickiewicz, identity, Lithuanian identity, Adam Mickiewicz, Adam Mickiewicz Museum in Paris, 19th c. émigrés in Paris.

Įvadas

Vladislavas Mickevičius – antras iš šešių Adomo Mickevičiaus ir jo žmonos Celinos vaikas, gimė 1838 metais Paryžiuje. Jo vaikystė buvo paženklinta Mickevičių šeimą kamavusių problemų atspindžių: tėvas nuolatos keliauja ir ieško galimybių padėti okupuotoms Lenkijai ir Lietuvai, tuo tarpu vis labiau prastėja motinos psichinė sveikata. Gyvenimo pabaigoje, rašydamas apie vaikystę, jis išpažins savo netekties liūdėsį dėl motinos likimo¹. Santykiai su tėvu buvo paženklinti beveik garbinančios pagarbos jam, galbūt truputį užtemdančios patį Vladislavą. „Mano didžiausias pasiekimas yra tai,

¹ MICKIEWICZ, Władysław. *Moja Matka*. Kraków: Nakładem Krakowska Spółki Wydawnicze, 1926, p. 97.

kad esu savo tėvo sūnus² kartą pristatė save Vladislavas Mickevičius. Visoje savo kūryboje Vladislavas Mickevičius sąmoningai pasitraukia į tėvo šešėlį, dažnai straipsniuose ir darbuose apeliuoja į jį kaip pavyzdį, savitą tiesos etaloną. Vladislavo biografas Andrzejus Kłossowski vadina jį ne tik tėvo biografu, bet ir garbintoju bei idėjos sekėju³. Įkūnyti ir paskleisti tėvo įsitikinimus jam buvo vienas iš svarbiausių gyvenimo tikslų, todėl natūralu, kad iš Adomo Mickevičiaus jis perėmė ir Lietuvos idėją. Tačiau kaip idėja „gente lithuanus, natione polonus“ galėjo išgyventi augančio tautinio susipriešinimo tarp senųjų lietuvių ir naujųjų, kalba besiremiančių, lietuvių? Pagrindinis šio straipsnio uždavinys – parodyti, kaip Vladislavas Mickevičius interpretavo iš tėvo perimtą lietuviškumo idėją besikeičiančiomis sąlygomis ir kaip jame Lietuva, iš tėvo nupasakotos atskiros itin archajiškos ir beveik mistinės tautos po truputį transformavosi į *autentiškiausią Lenkijos dalį*.

Vladislavo Mickevičiaus pagrindiniu tyrėju neabejotinai dera laikyti Andrzejų Kłossowską. Jo daktaro disertacijos pagrindu išleistoje knygoje⁴ plačiai nušviečiamas Vladislavo Mickevičiaus gyvenimas, ypatingą dėmesį skiriant jo veiklai Liuksemburgo knygyne, kur jis savo energiją skyrė knygoms atrinkti, vertinti, spausdinti, jas pristatyti platesnei visuomenei. Biografija plačiai išnaudoja pagrindinį Mickevičiaus gyvenimo šaltinį – jo paties gyvenimo pabaigoje parašytus memuarus apie save ir savo motiną⁵. Prisiminimuose itin gausu laiškų ir straipsnių nuorašų, kalbų scenogramų, pamąstymų laikmečio politikos klausimais, draugų ir pažįstamų (ypač žymesnių) aprašymų. Mickevičiaus prisiminimų perleidimo 2012 metais proga pasirodė keli straipsniai⁶, kuriuose memuarai aptariami kaip itin vertin-

² MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1838–1861: z portrete mautora*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1926, p. 11.

³ KŁOSSOWSKI, Andrzej. *Ambasador książki polskiej w Paryżu Władysław Mickiewicz*. Wrocław: Ossolineum, 1971, p. 341.

⁴ Ten pat, p. 369, [1]

⁵ MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1838–1861: z portretem autora*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1926, p. 454; MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1862–1870*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1927, p. 441; MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1870–1925: z dodaniem wspomnienia pośmiertnego o autorze oraz korowidzanazwisk do całego dzieła*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1933, p. 488; MICKIEWICZ, Władysław. *Moja Matka*. Kraków: Nakładem krakowskiej spółki wydawniczej, 1926, p. 97.

⁶ HEN, Józef. *Synwielkiegoojca* [interaktyvus] 2012 [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1533733,1,wladyslaw-mickiewicz---syn-wielkiego-ojca.read>>; PIETRZAK-THÉBAULT, Joanna. Władysław – wydawca Adama. *Sztuka Edycji*, 2012, nr 1 (2), p. 19–26; POMARAŃSKI, Władysław. *Władysław*

gas papildomas šaltinis pažinti Mickevičiaus amžininkų ir susirašinėjimo draugų gyvenimus, taip pat Vladislavo Mickevičiaus pastangas susisteminti ir skleisti tėvo kūrybinį palikimą. Pastaraisiais metais atsiradę darbų, kuriuose aptariamas Lietuvos įvaizdis Prancūzijos literatūroje XIX amžiuje, skiriama truputis dėmesio Vladislavo Mickevičiaus leidybinei ir vertimo veiklai kaip vienai iš prizmių, per kurią užsienio autoriai ir visuomenė galėjo susipažinti su Lietuva⁷. Bendrieji lietuviškojo ir lenkiškojo identiteto išsiskyrimo klausimai buvo nagrinėti Jano Jurkievičiaus⁸, Juliušo Bardacho⁹, Rimanto Miknio¹⁰ darbuose, kuriuose jie išskyrė šio identiteto daugiasluoksniškumą ir prieštaringumą bei įvairius metodus prieštaravimams išspręsti. Rimantas Miknys, tyręs tiek Mykolo Riomerio¹¹, tiek Antano Vivilskio¹² tautinį identitetą, pažymėjo, kad identiteto dvilypumo problema išeivijoje yra mažesnė ir lengviau sprendžiama nei ta pati problema, kylanti Lietuvoje. Vladislavo Mickevičiaus pakankamai naivus vis labiau didėjančio lietuvių ir lenkų susipriešinimo supratimas ir tikėjimas jo laikinumui ir išsprendimu galėtų būti laikomas gana radikaliu tokio išeivijos nutolimo nuo politinių realių pavyzdžiu.

Sukilimo unijinė Lietuva

Lietuva vaikystėje Vladislavui Mickevičiui ryškiausiai asocijuojasi su mitiniu tyresniu pasauliu. Tarp ankstyviausių savo prisiminimų jis įvardija po-

Mickiewicz – syn wielkiego ojca. [interaktyvus] 2017 [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cultureave.com/wladyslaw-mickiewicz-syn-wielkiego-ojca>>

⁷ VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ, Nijolė. *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje (iki XX amžiaus): vienos barbarybės istorija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011. 382, [1] p., XVI iliustr. p. ISBN 978-9955-20-601-9; BUCKLEY, Irena. *L'Edenlituanien et la Babylone française: les contacts culturels franco-lituanien au XIX siècle*. Paris: Classiques Garnier, 2012, p. 375. ISBN 978-2-8124-0603-4

⁸ JURKIEWICZ, Jan. *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1983, p. 259.

⁹ BARDACH, Juliusz. *O dawnej i niedawnej Litwie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1988, p. 442.

¹⁰ MIKNYS, Rimantas. Lietuvių Lietuvos lenkų tauta: XX amžiaus projekcijos ir realijos. *Praeities baruose*. Vilnius: Žara, 1999, p. 243–254.

¹¹ MIKNYS, Rimantas. Mykolo Riomerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13. Vilnius, 1996, p. 88–113.

¹² MIKNYS, Rimantas. Svajonės išsipildys, jeigu būsiu naudingas Lietuvai. Architekto Antano Vivilskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8. Vilnius, 1996, p. 300–311.

eizijos ir prozos kūrinių skaitymus namų salone, kur Adomas Mickevičius, Ignas Domeika, Aleksandras Holinskis ir daug kitų, po nepavykusio 1831 metų sukilimo gimtinę palikusių pabėgėlių dalijosi savo kūrinių. Juose vaikui įstrigo vaizdiniai apie narsius lietuvius, savo miškuose kovojusius su kryžiuočiais ir kitais priešais¹³. Didžiausią įspūdį iš dažnų tėvo svečių jam darė jo krikštaitė, Lenkijos ir Lietuvos išeivijos Paryžiuje globėjas, senasis kunigaikštis Adomas Čartoriskis. Vėliau prisiminimuose Mickevičius rašys, kad žvelgti į akis žmogui, kuris pažinojo paskutinį Lenkijos karalių Stanislovą ir Jekateriną II, buvo tarytum matyti tiltą į praeitį, apie kurią tiek daug tekė klausyti¹⁴. Vėliau, jau po tėvo mirties, panašiu idealiosios praeities vedliu jam taps 1858 metais sutiktas Ignacas Kraševskis, su kuriuo ateityje jis atnaujins pažintį kelionės į Lietuvą metu ir susirašinėš šiam emigravus iš Rusijos okupuotų teritorijų iki pat jo mirties.

Studijų metais idealizmas vedė jį prie radikalesnių politinių srovių, reikalaujančių nesusitelkti į praeitį, bet siekti naujos ateities. Vladislavo mokytoju ir įkvėpėju čia tapo garsus žurnalistas Armandas Levy. Tai buvęs Adomo Mickevičiaus bendražygis, 1848 metais per Tautų pavasarį kartu su juo kūręs Mickevičiaus legionus Italijoje. Socialistas, laisvasis mūrininkas ir kovotojas už įvairių tautų laisvę (kovojęs už Italijos susivienijimą, Rumunijos išsivadavimą iš turkų, Lenkijos – iš Rusijos), taip pat ir radikaliojo Paryžiaus komunos sparno narys¹⁵. A. Levy išvelgia jaunojo Mickevičiaus talentą ir skatina jį kuo daugiau rašyti. Vladislavas, žinodamas, kad neprilygs tėvui poezijoje ir nenorėdamas būti imituotojas, pasirenka rašyti prozą. Jo literatūrinis debiutu tampa kartu su A. Levy Ženevoje įkurtas tarptautinis revoliucinis laikraštis *L'Espérance* (Viltis). Savo prisiminimuose aprašydamas laikraščio kūrimą jį pristato kaip savitą tėvo „La tribunedespeuples“ (Liaudies tribūnas) įpėdinį¹⁶. Laikraštis tampa vienu iš būdų pasaulyje išblaškytiems revoliucionieriams publikuotis ir pagarsėja kaip atviras visoms pažiūroms. Per jį ir per tėvo draugus Vladislavas Mickevičius susipažįsta ir

¹³ MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1838–1861: z portretem autora*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1926, p. 29–30.

¹⁴ Ten pat, p. 53.

¹⁵ SCHEPS, Samuel. *Armand Lévy: compagnon de Mickiewicz, révolutionnaire romantique*. London: Poets' and Painters' Press, 1977, p. 55.

¹⁶ MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1838–1861: z portretem autora*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1926, p. 366.

bendradarbiauja su Michailu Bakuninu, Džiusepe Garibaldžiu ir daugeliu kitų revoliucionierių, su jais susirašinės daugybę metų.

1861 metais Vladislavas Mickevičius pasiryžta išvažiuoti aplankyti vietų, kuriose tėvas gimė ir mirė. Jis išvyksta į savitą piligriminę kelionę po Konstantinopolį, o tada į Lietuvą. Prisiminimuose jis vėliau rašys, kad negalėjo rinktis nekeliauti pamatyti *vietos, kuri tėvui brangesnė už viską buvo*¹⁷. Kelionė prasideda plaukimu į Konstantinopolį aplankyti paskutinių tėvo namų, pasišnekėti su jo bendražygiu organizuojant legionus Michailu Čaikovskiu (po atsivertimo į islamą žinomu kaip Sadyk Paša), po viešnagės ten išplaukiama į Odesą. Prieš kelionę Mickevičius ilgai dvejojo, ar keliauti kaip disidentui ir caro priešui su slapta padirbtais dokumentais, ar kaip gedinčiam sūnui, atvirai su savo prancūzišku pasu. Galiausiai jis pasirinko antrąjį variantą. Kelionė buvo nuolatos ir atvirai sekama Rusijos saugumo, nors daug nebuvo trukdoma, pasitaikė pakankamai kurioziškų aplinkybių, kai jį patį kai kas įtarinėjo esant agentu-provokatoriumi, apsimesančiu garsiojo poeto sūnumi. Tačiau daugelis tokio atsargumo nesilaikė ir priėmė tautos bardo sūnų su neslepiamu patriotišku džiaugsmu, dėl kurio kai kuriems teko ir nukentėti. Pavyzdžiui, Žytomyro bažnyčios klebonas, mišiose už mirusius 1831 metų sukilėlius Mickevičiaus ir jį sekusių agentų aki-vaizdoje pasakęs itin antirusišką pamokslą, buvo vėliau ištremtas į Sibirą¹⁸. Didelį įspūdį Vladislavui Mickevičiui paliko Naugardukas, jo tėvo gimtoji Zaosė ir triumfo kupinas sutikimas Vilniuje. Apie jį vėliau rašys, kad bręstančio sukilimo dvasią buvo galima matyti kiekvieno sutiktojo veide. Po kelionės į Lietuvą kelias vedė į Peterburgą. Rusijos sostinėje Mickevičius buvo svetingai priimtas liberalesnių pažiūrų aristokratų. Jų tarpe jis galėjo atvirai deklamuoti *Vėlines* ir pasakoti pajuokiančius anekdotus apie patį carą, diskutuoti apie galimybes išlaisvinti Lenkiją taikiais būdais¹⁹. Viešnagės Peterburge metu jis sutiko savo būsimą žmoną Mariją Malevską²⁰. Po vizito Peterburge Mickevičius per Vilnių keliauja į Varšuvą, ji jam palieka slogesnę įspūdį. Lenkijos žmonės atrodo nusiteikę sukilti, bet po bendro

¹⁷ Ten pat, p. 105.

¹⁸ ПУТОВА, Ганна Вадимівна. Документальні матеріали про перебування в Україні Владислава Міцкевича. *Українська біографістика*. 2010. Вип. 6, p. 239 (230–240).

¹⁹ MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1862–1870*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1927, p. 79.

²⁰ KŁOSSOWSKI, Andrzej. *Ambasador książki polskiej w Paryżu Władysław Mickiewicz*. Wrocław: Ossolineum, 1971, p. 32.

sutarimo prasideda nesibaigiantys konfliktai ir diskusijos, kada sukilti, kas vadovaus, kas bus paskui. Laiškuose jis lygina lietuvišką idealizmą su lenkiškuoju pragmatizmu, aiškiai stoja pirmųjų pusėn.

1863 metų sukilimas Vladislavą Mickevičių užklumpa Paryžiuje. Tai, kad negali aktyviai prisidėti prie sukilimo, kelia rašytojui didelį nerimą. Jis išvyksta į Švediją, kur drauge su kitais diasporoje esančiais lenkais dalyvauja rengiant ambicingą planą – nusiųsti desantą su ginklais į Palangą. Tačiau apie planus sužino Rusijos saugumas ir Mickevičiui tenka grįžti į Paryžių ir vykdyti sukilimo valdžios patikėtą proziškesnę užduotį: pasinaudojant savo vardu, įtaka ir talentais didinti Vakarų pasaulio, pirmiausiai, be abejo, Prancūzijos, susidomėjimą sukilimu, bandyti gauti pagalbos ir tarptautinį pripažinimą. Sukilimo metu Vladislavas Mickevičius išleidžia savo pirmą knygą – nedidelę vos 40 puslapių brošiūrą, dedikuotą imperatoriui Napoleonui III, apie padėtį Lenkijoje²¹. Čia jis, primindamas bendrą Prancūzijos ir Lenkijos kovų istoriją ir jo paties kaip jauno revoliucionieriaus pareiškimus apie tautų laisvės ir solidarumo prieš tironiją būtinybę, prašo pagalbos. Brošiūroje, bandydamas nupasakoti visos visuomenės paramą sukilėliams, jis mini gausų žydų dalyvavimą jame, taip pat, kad parama sukilimui Vilniuje tokia pat stipri kaip Varšuvoje: ir ten, ir ten žmonės švenčia senąją Uniją²². Po šio subtilaus daugialypiškumo pripažinimo pagrindiniu argumentu lieka tautų apsisprendimo teisė Lenkijai kaip vieningai šaliai, reprezentuojančiai visus skirtingus joje gyvenančius žmones, būti laisvai.

Vladislavo Mickevičiaus pastangos, deja, nebuvo sėkmingos. Nei Prancūzija, nei kitos valstybės sukilimui nepadėjo, ir labai greitai Vladislavas turėjo imtis naujos liūdnesnės užduoties: rūpintis didžiuliu srautu buvusių sukilėlių, o dabar pabėgėlių, plūstančių į Prancūziją. Klausimas „kodėl buvo pralaimėtas sukilimas“ itin ryškus Mickevičiaus raštuose – jis su įkarščiu kritikuoja Ludwiką Mieroslawskį ir kitus sukilimo lyderius, kaltina juos savanaudiškumu, perdėtu radikalumu ir vienvaldystės siekimu²³. Tačiau šalia asmeninių vadovybės nesėkmių paliečiama ir kita tema – nacionalinės vienybės stoka tarp pačių sukilėlių. 1863 metų pradžioje išleistame atsišaukime

²¹ MICKIEWICZ, Ladislas. *Notes Url'etat de schosesen Pologne*. Paris: E. Dentu, 1866, p. 40.

²² Ten pat, p. 8–9.

²³ MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1862–1870*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1927, p. 396–398.

į lenkų tautą jis optimistiškai lygina sukilimą su anksčiau buvusiu Italijos sukilimu prieš austrus. Aname sukilime, rašo jis, dalis Italijos kovojo, o dalis nematė toliau savo regiono ir liko nuošalyje. Tačiau iš šios jų klaidos pasimokę sukilėliai, rašo Vladislavas, šiame kare kausis vieningai – Lenkija ir Lietuva iki pat Dniepro ir Dauguvos²⁴. Metų pabaigoje sukilimui kryptant vis labiau į blogąją pusę, tonas pasikeičia. Mickevičius parašo įvadą knygai „Lenkija ir jos pietinės provincijos“. Tai istorinė ir geografinė regiono apybraiža su ugningu kreipimusi į ukrainiečius. Mickevičius primena bendrą istoriją ir Rusijos imperijos priespaudą, skatina ukrainiečius aktyviau dalyvauti sukilimo veikloje. Įvade jis kalba apie trejopą Lenkijos prigimtį: lenkišką, lietuvišką ir rusėnišką (vartodamas kaip sinonimą ukrainietiskai) ir pripažįsta, kad per ilgai rusėniška šalies pusė buvo ignoruojama. Istorinėje knygos dalyje jis save tapatina su lietuviais ir su Lietuvos istorija, primena ukrainiečių išvadavimą iš mongolų. Aptardamas kalbos klausimą Mickevičius pripažįsta tiek rusėnus, tiek lietuvius turint savas kalbas, bet nemano, kad tai turėtų būti priežastimi pasiduoti, jo nuomone, Rusijos sukurtam separatizmui. Jis pateikia pavyzdį, kurį ir vėliau dažnai naudos įvairiuose laiškuose ir knygoose: *Lygiai kaip bretaniečiai ar provansalai nėra mažiau prancūzai, lygiai taip lietuviai ir rusėnai gali būti lenkais*.²⁵ Analogiją su Bretane Vladislavas Mickevičius pasiskolina iš tėvo, kuris savo XV paskaitoje lygina Lietuvą su šiuo kraštu. Kalbos klausimas yra paliečiamas tegu ir labai paviršutiniškai gėdijant ukrainiečius, teigiant, kad „mūsų“ (tai yra lietuvių) kalba daug skirtingesnė negu rusėnų, bet mes nesileidžiame apgaunami Rusijos propagandos melų. Tarp daugelio tokių mitų dėmesio verti yra šie: „Lietuvoje slavų daugiau negu lietuvių“, „kad Vytautas ne lietuviškai, bet rusiškai šnekėjo“ ir Mickevičiui asmeniškai skaudus, „kad jo tėvas Adomas buvo visai ne lietuvis, bet svetimas lenkas“²⁶. Lietuvių kalbos pagyrimas primena Adomo Mickevičiaus išsakytus žodžius savo paskaitoje apie lietuvių tautą, kurioje ją vadina seniausią po sanskrito ir mažiausiai paveikta pokyčių ir savyje turinčią kažką šventą²⁷. Knygoje puikiai atsispindi

²⁴ MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1862–870*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1927, p. 377.

²⁵ BUSZCZYŃSKI, Stefan. *La Pologne et ses provinces méridionales manuscrit d'un Ukrainien publié*. Paris: E. Dentu. 1863, p. 16–17.

²⁶ Ten pat, p. 21.

²⁷ MICKIEWICZ, Adam. *Les slaves: cours professé au collège de France (1842–1844)* / Adam Mic-

Mickevičiaus Lietuvos tradicija, vėl ir vėl iškeliamą amžinoji Unija, kuri turėtų būti pavyzdys ir siekiamybė rusėjančiai ir per daug pasyviai Ukrainai. Tokios pačios mintys matyti Vladislavo Mickevičiaus leistuose tėvo parašytuose Lenkijos istorijos komentaruose. Lietuviai valingai ir nepaisydami nei vidinių intrigų, nei užsienio viliojimų (imperatoriaus Zigmanto pasiūlymai karūnuoti Vytautą subtiliai supriešinami su jo laikmečio rusiškos Lietuvos idėjomis) priima Uniją, o rusėnai pasyviai eina ten, kur yra vedami²⁸. Tikėjimas galutine Unijos pergale vis dar yra stiprus, bet nebe toks absoliutus kaip tėvo. Tose vietose dėl Unijos reikalingumo, apie kurias Adomas Mickevičius istorijoje rašo lengvai ir gana užtikrintai, jam tarsi savaime suprantamus dalykus, sūnui komentaruose jau tai tenka pateikti kartu su argumentais, remiančiais Uniją.

* * *

Sukilimo nesėkmė smarkiai numalšino autoriaus radikalesnes pažiūras, jos tapo nuosaikesnės ir mažiau orientuotos į tarptautinę tautų revoliuciją. Labiau orientuotasi į lenkiškosios kultūros išsaugojimą ir populiarinimą. Mickevičių stebino bendras Vakarų abejingumas sukilėlių klausimui, kurį jis priėmė kaip nedėkingumą už visus darbus, kuriuos lenkai nuveikė (Prancūzijos ir Belgijos revoliucijų 1830–1831 metais gelbėjimas, Lenkijos legionų organizavimas padėti Italijos susivienijimui). Taip pat tiems darbams, kuriems ir jis pats, ir jo tėvas atidavė daug energijos. Trumpai veikusi L'Esperance galutinai apleidžiama, nors kontaktai su radikalesniais revoliucionieriais išlaikomi, tačiau Vladislavas tampa kritiškesnis jų idėjoms²⁹. Tai ypač pasireiškė nedalyvavimu Paryžiaus komunoje ir kritika daugeliui Lenkijos migrantų, tame tarpe jo draugų ir bendradarbių, kurie mirė dėl svietimos revoliucijos utopinių idėjų. Sukilimo laikotarpiu Mickevičiaus unijinės Lietuvos idėja išliko stipri tiek namuose, tiek išeivijoje. Tačiau sukilimui žlugus, tautinių Lietuvos ir Lenkijos valstybių idėjos tapo vis populiariesnės. Tai paveikė ir Vladislavo Mickevičiaus veiklą.

kiewicz ; avec préface de Fortunat Strowski et introduction de Ladislas Mickiewicz. Paris: Musée Adam Mickiewicz, 1914, p. 371.

²⁸ MICKIEWICZ, Adam. *Histoire populaire de Pologne.* Paris: J. Hetzel, 1867, p. 103–107.

²⁹ KŁOSSOWSKI, Andrzej. *Ambasador księżki polskiej w Paryżu Władysław Mickiewicz.* Wrocław: Ossolineum, 1971, p. 37.

Santykis su tautine Lietuva

Naujuoju jo projektu 1864 metais tampa Liuksemburgo leidykla-knygynas, kurios pagrindinis tikslas buvo supažindinti Vakarų pasaulį su Lenkijos kultūra ir tokiu būdu kreipti visuomenės nuomonę. Nuo pat pradžių leidykla turėjo stiprų lietuvišką prieskonį – jo dešiniąja ranka tapo Konstantinas Dalevskis³⁰, buvęs Zigmanto Sierakausko bendražygis. Apie jį Mickevičius prisiminimuose rašys kaip apie žmogų, kurio širdyje idealai visada triumfuoja prieš realybę. Jis bus vienas iš tų, kurie sušaudyti besibaigiant Paryžiaus komunai³¹. Leidykloje darbų rado ir kiti pabėgėliai iš buvusios LDK teritorijų: Bronislavas Zaleskis (slapyvardžiu Lićwin) ir sukilėlis Juzefas Rusteiko. Abiem darbas leidykloje leido pragyventi ir publikuotis³². Liuksemburgo leidyklos leidžiamos Vladislavo Mickevičiaus iš lenkų į prancūzų kalbą išverstos knygos dažnai turėjo vertėjo parašytą platų įvadą. Jame pateikiamas ne tik kūrinio kontekstas ir turinys, bet ir plačiai pristatoma Lenkija, taip pat dažnai ir Lietuva. Lietuvos, pristatomos plačiai auditorijai kaip mistiškos, praėityje gyvenančios ir unikalios šalies, įvaizdis rado nemažą atgarsį Prancūzijos visuomenėje. Tai tapo įkvėpimo šaltiniu daugeliui užsieniečių autorių, Lietuvą vaizdavusių kaip nesuteptą tyrą laukinių kraštą, o Adomą Mickevičių kaip tokių laukinių pranašą³³. Vertinant leidyklos veiklos recepciją platesnėje Prancūzijos visuomenėje reikia sutikti su Marie-France de Palacio nuomone, kad Vladislavui, nepaisant visų pastangų, nepavyko kaip nors paveikti politinių Prancūzijos pozicijų. Nesugebėta sukelti tokio emocinio atgarsio, kokį turėdavo jo tėvo paskaitos ir darbai³⁴. Po Paryžiaus komunos, kuri buvo pritraukusi prie savęs didelę dalį buvusių sukilėlių, nesėkmės bei šiltėjant naujosios Prancūzijos respublikos ir Rusijos santykiams, Lenkijos politinės nepriklausomybės klausimas vis

³⁰ KŁOSSOWSKI, Andrzej. *Ambasador książki polskiej w Paryżu Władysław Mickiewicz*. Wrocław: Ossolineum, 1971, p. 97.

³¹ MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1870–1925: z dodaniem wspomnienia pośmiertnego o autorze oraz skoro widziana z widoku calego dzieła*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1933, p. 53.

³² KŁOSSOWSKI, Andrzej. *Ambasador książki polskiej w Paryżu Władysław Mickiewicz*. Wrocław: Ossolineum, 1971, p. 111.

³³ VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ, Nijolė. *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje (iki XX amžiaus): vienos barbarybės istorija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011, p. 249.

³⁴ BUCKLEY, Irena, de PALACIO, Marie-France. *L'Edenlituanien et laBabylone française: les contacts culturels franco-lituanien au XIX siècle*. Paris: Classiques Garnier, 2012, p. 241.

labiau nyko iš Prancūzijos viešosios minties. Mistifikuotos Lietuvos portretas daug labiau atitiko paslapties ir stebuklo jausmo stokojančią modernaus laikotarpio dvasią ir tokiu būdu rado vietą Prancūzijos simbolizme.

Be leidyklos darbų, pagrindinė Mickevičiaus veikla buvo padėti kiek įmanoma didesniai kiekiui sukilėlių pabėgėlių. Prancūzija labai geranoriškai padėjusi 1831 metų sukilimui, naująją bangą buvusių karių sutiko su didesne abejojimu. Paramos tebuvo teikiama po 15 frankų per mėnesį kariui ir 20–25 frankus, atsižvelgiant į rangą, karininkui. Tai sumos, kurių vos pakako išsinuomoti kambarį. Todėl nenuostabu, kad atsirado daug organizacijų pabėgėliams šelpti ir organizuoti jiems darbo. Tarp pabėgėlių ypač didelį kiekį sudarė žmonės iš buvusių LDK teritorijų, išgyvenusių Muravjovo terorą. Daug jų rinkosi stoti į bendras su Lenkija savišalpos organizacijas, kai kurie norėjo stoti į atskirą trumpai egzistavusią Ferdinando Burbos ir vieno iš lietuviškos didaktinės literatūros pradininko Mykolo Akelaičio vadovautą Lietuvių draugiją³⁵. Mykolas Akelaitis į Paryžių be jokių lėšų atvykęs po pabėgimo iš teismo salės Prūsijoje taip pat kreipėsi pagalbos į Vladislavą Mickevičių, šis jį parėmė³⁶. Pamažu lietuvių buvusių sukilėlių klubams nykstant M. Akelaitis 1886 metais įkuria „Želmens“ draugiją, pirmuosius 10 veiklos metų veikusių su Lenkų tautine sąjunga, kurios svarių narių buvo ir Mickevičius. Po Akelaičio mirties 1887 metais Vladislavas Mickevičius perėmė jo rankraščių kolekciją, ji, kaip ir visa „Želmens“ biblioteka, kurį laiką buvo laikoma Paryžiaus lenkų bibliotekos skaitykloje³⁷. Kartų kaita ir vis didesnis susipriešinimas tarp senosios unijinės ir naujosios etninės Lietuvos ateities vizijos lėmė tai, kad 1896 metais draugija atsiskyrė nuo Lenkų tautinės sąjungos ir tapo nepriklausoma „Želmens“ Paryžiaus lietuvių draugyste³⁸.

Po Liuksemburgo leidyklos užsidarymo 1886 metais Mickevičius pasiūrė į tėvo palikimo rinkimą, vertimą ir publikavimą. Nepamiršo veiklos ir

³⁵ MICKIEWICZ, Władysław. *Emigracya Polska (1860–1890)*. Kraków: Księg. Spółki Wydawniczej Polskiej, 1908, p. 138.

³⁶ KŁOSSOWSKI, Andrzej. *Ambasador księżki polskiej w Paryżu Władysław Mickiewicz*. Wrocław: Ossolineum, 1971, p. 213.

³⁷ ABRAMAVIČIUS, Vytautas. Paryžiaus lietuvių draugija „Želmuo“ ir jos biblioteka. *Bibliotekinių klostės ir Bibliografijos klausimai*, t. III, Vilnius, 1964, p. 149–156.

³⁸ FAINHAUZAS, Dovydas. *Lietuviai išeiviai Paryžiuje Želmens draugija 1886–1914. Aidai*. 1988, nr. 1 p. 21–30. [interaktyvus] 1988 [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=8171:is&catid=453:1-nr&Itemid=517>

Paryžiaus Lenkijos bibliotekoje, kurios direktoriumi tapo 1899 metais, bei jo paties 1903 metais įkurtame Adomo Mickevičiaus muziejuje³⁹. Nepaisydamas vis labiau didėjančio senosios lenkakalbės ir naujosios lietuviakalbės lietuvių diasporų atsiskyrimo, Vladislavas Mickevičius palaikė ryšius su augančia Lietuvos akademine bendruomene. Padėjo Augustinui Janulaičiui, kuris užmezgė su Mickevičiumi ryšius dar 1912 metais, jo studijose. Jis informavo istoriką apie lenkų bibliotekoje Paryžiuje esančius lituanistikos kūrinius, tarp kurių ir niekur neskelbti Kajetono Nezabitausko ir Mikalojus Akelaičio rankraščiai. Tuo metu neatsiradus galimybių padaryti nuorašų, prie rankraščių sugrįžta po Pirmojo pasaulinio karo, kai juos perrašyti perduota tuo metu Paryžiuje studijavusiam Pauliui Galaunei. Šis laiške raportuodamas apie nurašinėjimo progresą labai teigiamai įvertina Mickevičiaus geranorišką bendradarbiavimą supriešindamas jį su „gerais lenkais“, dirbančiais bibliotekoje, kurie į jo tyrimus žiūri kaip politiškai pavojingus ir nepageidaujamus⁴⁰. Lygiai taip pat jo dėka Lietuvos mokslininkus pasiekė informacija apie vienintelį išlikusį Adomo Mickevičiaus lietuviškai parašytą tekstą – liaudies dainos žodžius. Vladislavas Mickevičius, nors ir nežinojo, ar jo tėvas mokėjo kažkiek lietuviškai, patvirtino teksto autentiškumą ir sukūrimo aplinkybes⁴¹. Šį bendravimą su Lietuvos istorikais ir pagalbą ieškant šaltinių Mickevičius tęsė iki pat savo mirties.

Nepaisant draugiško bendradarbiavimo su užgimstančia Lietuvos šviesuomene, Mickevičiaus raštuose stiprėjo atskirtis tarp jo tėvo Lietuvos ir naujosios užgimstančios etninės tautos. Savo viziją jis daugiausiai dėstydavo Adomo Mickevičiaus kūrinių vertimų plačiuose komentaruose ir įvaduose. 1882 metais išleistos Adomo Mickevičiaus poezijos rinktinės (*Chefs-d'oeuvre poétiques d'Adam Mickiewicz*) įvade autoriaus kilmei ir gimtajam kraštui pavaizduoti skiriama ypač daug vietos. Pažymėtina, kad amžinosios Unijos idėją čia keičia kita – Lietuva su savo pagonišku prisiri-

³⁹ SIOMKAJŁO, Alina. Największa na zachodzie – biblioteka polska w Paryżu. *Studia polonijne*, 2005, t. 26, p. 217.

⁴⁰ GRIŠKAITĖ, Reda. Mikalojaus Akelaičio rankraščio *Opisanie Wielkiego Księstwa Litewskiego* (1862 m.) istorija. *Archivum Lithuanicum*, 2009, t. 11, p. 221.

⁴¹ ZINKEVIČIUS, Zigmąs. Lietuviškas Adomo Mickevičiaus autografas. *Baltistica*, 1983, t. 19, nr. 1, p. 74–90. [interaktyvus] 1983 [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/1585/1499>>

šimu prie tradicijų ir senaisiais papročiais tampa tuo vieninteliu Lenkijos kraštu, kuris nebuvo sugadintas. Įvairiomis metaforomis apipintame tekste Lietuva lyginama su Bretane Prancūzijoje. Lygiai tiek Bretanės granitiniai žmonės išlaikė savo esybę, nepaisant istorijos smūgių, tiek ąžuolinė lietuvių siela niekada nenulinksta. Tokią Lietuvą jis supriešina su lengviau likimui pasiduodančiu karūniečiu⁴². Atrodytų, kad tuo mėginama apeliuoti į Trečiosios Prancūzijos respublikos oficialiai deklaruojamą galocentrizmo idėją, kuria siekiama savo šalį sieti ne su Frankų monarchija, bet su prarastu ir tik mažyčiame kampelyje išlikusiu keltiškumu. Didžiausiame Vladislavo Mickevičiaus darbe – tėvo biografijoje⁴³ – Lietuva pristatoma gana panašiai: pabrėžiamas jos papročių patriarchalinis archajiškumas, kylantis iš paties klimato, kuris formuoja žmones, nepasiduodančius pokyčiams. Dėl pačios šalies prigimties lietuviai (kaip visada pavyzdžiu pateikiant tėvą) ir lietuvės yra garbingesni, panašesni į protėvius negu jų karūniečiai broliai. Taigi vėl lietuviai ir lenkai tuo pačiu metu ir atskiriami, bet ir sujungiami: lietuviai iš vienos tautos tobuloje Unijoje su lenkais, po truputį, bet aiškiai tampa tobulesne pačių lenkų versija. Panašius jausmus jis išreiškia ir savo laiškuose Kraševskiui vadindamas Lietuvą Lenkijos siela, ta vieta, kur daugiausiai išlikę autentiškumo⁴⁴. Abi ryšių su Lenkiją versijos – dviejų tautų tobulos unijos ir lietuvių kaip tobulų lenkų – Vladislavo raštuose atrodo pakankamai stipriai įtakotos tėvo, kuris, kaip pabrėžia Nijolė Leonora Kašelionienė, kartais toje pačioje paskaitoje keisdavęs nuomonę šiuo klausimu⁴⁵. Tačiau Vladislavas šiuo keliu nužengia net ir toliau, sureikšmindamas mitologinį, netgi nežemišką Lietuvos įvaizdį. Tuo jis smarkiai priartėja prie tipiško prancūziško požiūrio į Lietuvą: Edeno sustojusiu laiku, pilno miškų ir pelkių, iš kurių iškyla kilnūs laukiniai, žmonės-lokiai

⁴² MICKIEWICZ, Adam. *Chefs-d'oeuvre poétique d'Adam Mickiewicz traduitsparlui-même et parses fils* [Alexandre et Ladislav Mickiewicz]. et suivis du „*Livre de lanation polonaise et despèle rinspolonais*“ avec unenoticesurlavie de l'auteur, par Ladislav Mickiewicz. Paris: G. Charpentier, 1882, p. 4–14.

⁴³ MICKIEWICZ, Ladislav. *Adam Mickiewicz: savie et sonoevre*. Paris: A. Savine, 1858, p. 382; MICKIEWICZ, Władysław. *Żywot Adama Mickiewicza*. Tom I–IV. Poznań: w Drukarni Dziennika, 1890–1894.

⁴⁴ KŁOSSOWSKI, Andrzej. *Ambasador księżki polskiej w Paryżu Władysław Mickiewicz*. Wrocław: Ossolineum, 1971, p. 226.

⁴⁵ VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ, Nijolė. *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje (iki XX amžiaus): vienos barbarybės istorija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011, p. 239–241.

ir kitos civilizacijos į pasaulio kraštą ištremtos būtybės⁴⁶. Taip po truputį atskirdamas literatūrinę Lietuvą ir realią jo lankytą vietą. Panašiai kaip atskiria Adomą Mickevičių tėvą ir Adomą Mickevičių tautos pranašą. Ieškodamas analogijų tėvo vaidmeniui Lietuvos ir Lenkijos literatūroje, Vladislavas lygina Adomą su Valteriu Skotu, kurio Škotija lygiai taip pat priešpriešinama bedvasei Anglijai⁴⁷.

Kilus Pirmajam pasauliniam karui, nepaisydamas 75 metų amžiaus, Vladislavas Mickevičius drauge su būsimu Lenkijos prezidentu Gabrieliu Narutavičiumi, Henriku Sinkievičiumi, Ignacijumi Pandereckiu ir daugeliu kitų visuomenės veikėjų įkuria Ženevos generalinį komitetą padėti karo aukoms. Labai greitai jis taip pat tampa oficialiu Prancūzijos įgaliotiniu padėti lenkų tautybės vokiečių kariuomenėje tarnavusiems karo belaisviams⁴⁸. Prancūzijos buvimas Rusijos sąjungininke kare kėlė didelį nerimą Vladislavui Mickevičiui, ypač 1915 metais pasirodžius gana prolenkiškai būsimo Prancūzijos ministro, o tada senatoriaus ir Liono mero Édouard'o Herriot'o viešioms pamąstymams apie poreikį po karo suteikti Lenkijai ne tik caro autonomiją, bet ir nepriklausomybę. Vladislavas Mickevičius tokį planą manė esant netinkamą, nes pamirštama jo tėvynė Lietuva. Pateikdamas pavyzdžiu savo tėvą ir Tadą Kosciuską, jis įrodinėjo, kad be Lietuvos negali būti Lenkijos, tai būtų tas pats, kas sukurti Italiją be Pjemonto ar Toskanos⁴⁹. Viešojo polemikoje išgryninama ir sustiprinama vienos Lenkijos iš daugelio dalių idėja artima Juzefo Pilsudskio ir kitų jam artimų plačios buvusios Abiejų Tautų Respublikoje gyvenusių tautų federacijos šalininkų. Kartu griežtai atmetant tiek kraštutinį Lenkijos, tiek Lietuvos nacionalizmą kaip neautentiškus ir išduodančius protėvių idealus.

Pirmojo pasaulinio karo pabaiga atnešė Vladislavui Mickevičiui dvejopus jausmus: Lenkijos nepriklausomybę, bet ir amžiną, kaip jam atrodė, susipriešinimą su Lietuva. 1919 metais Pilsudskio kvietimu atvykęs į Vilnių

⁴⁶ DE PALACIO, Marie-France. Un Monde Prélapsaire? La représentation de l'édenlituanienchez Mickiewicz et ses lecteurs français. *Česlovo Mišo skaitymai*, 2011, t. 4, p. 14–15.

⁴⁷ MICKIEWICZ, Władysław. *Żywot Adama Mickiewicza*. Tom I–IV. Poznań: w Drukarni Dziennika, 1890, p. 3.

⁴⁸ KŁOSSOWSKI, Andrzej. *Ambasador księżki polskiej w Paryżu Władysław Mickiewicz*. Wrocław: Ossolineum, 1971, p. 338.

⁴⁹ MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1870–1925: z dodaniem wspomnienia pośmiertnego o autorze oraz skorowidza nazwisk do całego dzieła*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1933, p. 411–412.

dalyvauti atidarant Vilniaus universitetą, jis savo kalboje skatino susitaikyti ir prašė nežudyti senosios Respublikos idealų tarpusavio kova⁵⁰. Po kelių kelionių po Lenkiją Vladislavas Mickevičius grįžo į Paryžių, kur atsidėjo rašyti prisiminimų ir savo motinos biografijos. Tačiau nebuvo apleista ir jo vadovaujama Lenkų biblioteka Paryžiuje bei Adomo Mickevičiaus muziejus. Vladislavas Mickevičius siekė išsaugoti abiejų organizacijų nepriklausomybę nuo Lenkijos vyriausybės ir kartu politinį neutralumą⁵¹, nors pokarinės krizės sąlygomis tai padaryti buvo vis sunkiau. Taip pat jis tęsė bendradarbiavimą su tiek Lietuvos, tiek ir Lenkijos bei Prancūzijos akademinė bendruomene, aktyviai dirbo iki pat mirties 1926 metų birželio 9 dieną.

Išvados

Apibendrinant reikia pasakyti, kad Vladislavas Mickevičius, kaip pats pripažino, visada pirmiausiai buvo savo tėvo idėjų nešėjas ir puoselėtojas. Iki gyvenimo pabaigos jis išsaugojo tikėjimą, kad yra tikras lietuvis ir kartu tikras lenkas. Net kai politinė realybė nebeleido tikėti tobulos unijos idėja, jis, remdamasis kai kuriomis kitomis tėvo idėjomis, galėjo susikonstruoti savo identitetą ir savo Lietuvą iš Adomo Mickevičiaus kūrybos, vaikystės pasakojimų. Ši Lietuva kur kas geriau įsiliejo į esamas visuomenės nuotakas Vladislavo gimtojoje Prancūzijoje. Prarastasis kraštas savo archajišku pagonišku ir absoliučiai nuoširdžiu modernybės atmetimu buvo tikra priešingybė sekuliariai, moderniai ir progresyviai Prancūzijos respublikai. Kartu politiškai Lietuva buvo gerokai mažesnis trukdis negu konkrečių darbų reikalaujanti Lenkijos situacija. Lietuva tai savitas prieglobstis nuo realybės, vieta, kur vyrai narsūs, moterys tyros, papročiai nelaužomi. Vladislavui, per gyvenimą mačiusiam tiek daug nesėkmių ir liūdesio, anksti netekus tėvų, nepavykus atgauti tėvynės sukilime, nesugebėjus pasiekti pergalės pakreipiant Prancūzijos nuomonę, neišvydus realybėje numylėtosios amžinosios Unijos, Lietuva liko ta vieta, kur viskas įmanoma. Vladislavas Mickevičius buvo idealistas, paaukojo save visą tėvo idėjai dėl net už sveikatą brangesnės Lietuvos. Jo intensyvus ir nenuilstamas vertėjas ir leidėjas

⁵⁰ KŁOSSOWSKI, Andrzej. *Ambasador książki polskiej w Paryżu Władysław Mickiewicz*. Wrocław: Ossolineum, 1971, p. 339.

⁵¹ GMITEREK, Grzegorz. Działalność kulturalna, naukowa i popularyzatorska bibliotek i polskich w Paryżu w latach 1926–1940. *Folia Bibliologica*, 2008, vol. 50, p. 81–113.

darbas gausiai prisidėjo prie šios prarasto Rojaus Lietuvos, kurios įpėdine daugybės vakariečių akyse tapo naujai atsikūrusi Lietuvos valstybė.

Literatūra

1. ABRAMAVIČIUS, Vytautas. Paryžiaus lietuvių draugija „Želmuo“ ir jos biblioteka. *Bibliotekininkystės ir Bibliografijos klausimai*. T. III. Vilnius 1964, p. 149–156.
2. BARDACH, Juliusz. *O dawniej i niedawnej Litwie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im Adama Mickiewicza, 1988, p. 442.
3. BUCKLEY, Irena, PALACIO, Marie-France. *L'Eden lituanien et la Babylone française: les contacts culturels franco-lituanien au XIX siècle*. Paris: Classiques Garnier, 2012. 375 p. ISBN 978-2-8124-0603-4
4. BUSZCZYŃSKI, Stefan. *La Pologne et ses provinces méridionales manuscrit d'un Ukrainien publié*. Paris: E. Dentu, 1863, p. 167.
5. DE PALACIO, Marie-France. Un monde prélapsaire ? La représentation de l'eden lituanien chez Mickiewicz et ses lecteurs français. *Česlovo Milošo skaitymai*, 2011, t. 4. p. 13–24.
6. FAINHAUZAS, Dovydas. Lietuviai išeiviai Paryžiuje „Želmens“ draugija 1886–1914. *Aidai*, 1988, nr.1, p. 21–30. [interaktyvus] 1988 [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=8171:is&catid=453:1-nr&Itemid=517>
7. GRIŠKAITĖ, Reda. Mikalojaus Akelaičio rankraščio Opisania Wielkiego Księstwa Litewskiego (1862 m.) istorija. *Archivum Lithuanicum*, 2009, t. 11, p. 221 (205–278).
8. GMITEREK, Grzegorz. Działalność kulturalna, naukowa i popularyzatorska biblioteki polskiej w Paryżu w latach 1926–1940. *Folia Bibliologica*, 2008, vol. 50, p. 81–113
9. HEN, Józef. *Syn wielkiego ojca*. [interaktyvus] 2012 [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1533733,1,wladyslaw-mickiewicz---syn-wielkiego-ojca.read>>
10. JURKIEWICZ, Jan. *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1983, p. 259.
11. KŁOSSOWSKI, Andrzej. *Ambasador książki polskiej w Paryżu Władysław Mickiewicz*. Wrocław: Ossolineum, 1971, p. 369, [1].
12. MICKIEWICZ, Adam. *Chefs-d'oeuvre poétiques d'Adam Mickiewicz traduits par lui-même et par ses fils [Alexandre et Ladislas Mickiewicz] et suivis du „Livres de la nation polonaise et des pèlerins polonais“ avec une notice sur la vie de l'auteur, par Ladislas Mickiewicz*. Paris: G. Charpentier, 1882, p. 391.

13. MICKIEWICZ, Adam. *Histoire populaire de Pologne*. Paris: J. Hetzel, 1867, p. 617.
14. MICKIEWICZ, Adam. *Les slaves: cours professé au collège de France (1842–1844) / Adam Mickiewicz; avec préface de Fortunat Strowski et introduction de Ladislas Mickiewicz*. Paris: Musée Adam Mickiewicz, 1914, p. 371. <https://doi.org/10.7312/krid90180-005>
15. MICKIEWICZ, Ladislas. *Adam Mickiewicz: savie et son oeuvre*. Paris: A. Savine, 1858, p. 382.
16. MICKIEWICZ, Ladislas. *Notes sur l'état des choses en Pologne*. Paris: E. Dentu, 1866, p. 40.
17. MICKIEWICZ, Władysław. *Emigracja Polska (1860–1890)*. Kraków: Księg. Spółki Wydawniczej Polskiej, 1908, p. 138.
18. MICKIEWICZ, Władysław. *Moja Matka*. Kraków: Nakładem krakowskiego spółki wydawniczej, 1926. 97 p.
19. MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1838–1861: z portretem autora*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1926, p. 454.
20. MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1862–1870*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1927, p. 441.
21. MICKIEWICZ, Władysław. *Pamiętniki 1870–1925: z dodaniem wspomnienia pośmiertnego o autorze oraz skorowidza nazwisk do całego dzieła*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1933, p. 488.
22. MICKIEWICZ, Władysław. *Żywot Adama Mickiewicza. Tom I*. Poznań: w Drukarni Dziennika, 1890, p. 368.
23. MICKIEWICZ, Władysław. *Żywot Adama Mickiewicza. Tom II*. Poznań: w Drukarni Dziennika, 1892, p. 480.
24. MICKIEWICZ, Władysław. *Żywot Adama Mickiewicza. Tom III*. Poznań: w Drukarni Dziennika, 1894, p. 497.
25. MICKIEWICZ, Władysław. *Żywot Adama Mickiewicza. Tom VI*. Poznań: w Drukarni Dziennika, 1894, p. 486.
26. MIKNYS, Rimantas. Lietuvių Lietuvos lenkų tauta: XX amžiaus projekcijos ir realijos. *Praeities baruose*. Vilnius: Žara, 1999, p. 243–254.
27. MIKNYS, Rimantas. Mykolo Rōmerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13, Vilnius, 1996, p. 88–113.
28. MIKNYS, Rimantas. Svajonės išsipildys, jeigu būsiu naudingas Lietuvai. Architekto Antano Vivulskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8. Vilnius, 1996, p. 300–311.
29. PIETRZAK-THÉBAULT, Joanna. Władysław – wydawca Adama. *Sztuka Edycji*, 2012, nr 1 (2), p. 19–26. <https://doi.org/10.12775/se.2012.003>

30. POMARAŃSKI, Władysław. *Władysław Mickiewicz – syn wielkiego ojca*. [interaktyvus] 2017 [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cultureave.com/wladyslaw-mickiewicz-syn-wielkiego-ojca>>
31. SCHEPS, Samuel. *Armand Lévy: compagnon de Mickiewicz, révolutionnaire romantique*. London: Poets' and Painters' Press, 1977, p. 55.
32. SIOMKAJŁO, Alina. Największa na zachodzie – biblioteka polska w Paryżu. *Studia polonijne*. 2005, t. 26, p. 215–219.
33. VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ, Nijolė. *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje (iki XX amžiaus): vienos barbarybės istorija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011. 382 p., [1] p., XVI iliustr. p. ISBN 978-9955-20-601-9
34. ZINKEVIČIUS, Zigmas. Lietuviškas Adomo Mickevičiaus autografas. *Baltistica*, 1983, t. 19, nr. 1, p. 74–90. [interaktyvus] 1983 [žiūrėta 2018 m. rugpjūčio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/1585/1499>>
35. ПУТОВА, Ганна Вадимівна. Документальні матеріали про перебування в Україні Владислава Міцкевича. *Українська біографістика*, 2010, вип. 6, p. 230–240.